

Marek Jodkowski

Troska o ewangelickie budynki kościelne w Pieniężnie w XIX i pierwszej połowie XX wieku

---

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2, 213-226

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Marek Jodkowski

TROSKA O EWANGELICKIE BUDYNKI KOŚCIELNE W PIENIĘŻNIE W XIX I PIERWSZEJ POŁOWIE XX WIEKU

- Słowa kluczowe:** Prusy Wschodnie, Kościół ewangelicki na Warmii, Diaspora Kościoła ewangelickiego, Budownictwo kościelne, Niemcy w XIX i pierwszej połowie XX wieku, Karl Friedrich Schinkel
- Schlüsselwörter:** Ostpreußen, evangelische Kirche in Ermland, Diaspora der evangelischen Kirche, Sakralbau, Deutschland im 19. Jahrhundert und in erster Hälfte des 20. Jahrhunderts, Karl Friedrich Schinkel
- Keywords:** East Prussia, The Evangelical Church in Warmia, Diaspora of the Evangelical Church, Church buildings, Germany in the 19th and the first half of the 20th century, Karl Friedrich Schinkel

Warmia przez stulecia stanowiła konfesyjną jedność, będąc wyspą katolicyzmu¹. W 1772 r. nastąpiła zmiana jej przynależności politycznej, co spowodowało znaczny napływ protestantów na obszary powstającej ewangelickiej diaspory. Władze pruskie gwarantowały osiedlającej się na tych terenach ludności swobodę praktyk religijnych oraz zorganizowanie sieci parafialnej. Ponadto omawiana konfesja cieszyła się szczególną protekcją państwa, przejawiającą się m.in. w postaci patronatu roztrącanego nad licznymi placówkami duszpasterskimi. Warto w tym miejscu nadmienić, że Fryderyk Wilhelm III był ortodoksyjnym wyznawcą kalwinizmu, któremu zależało na wznoszeniu ewangelickich świątyń, aby zapewnić poddanym możliwość uczestniczenia w nabożeństwach. Jedną z kluczowych decyzji w czasie jego panowania było utworzenie w 1815 r. konsystorzów prowincjonalnych, na czele których stali nadprezydenci prowincji posiadający specjalne uprawnienia w sprawach zewnętrzkościelnych. Przyczyniło się to do silnego uzależnienia Kościoła ewangelickiego od państwa, które kontrolowało organizację kościelną od strony politycznej. W zamiarach decydentów miał on się stać gwarantem „miłości i wierności do tronu”. Na dwo-

---

¹ E. Gatz, *Ermland, w: Geschichte des kirchlichen Lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, Bd. I: *Bistümer und ihre Pfarreien*, hrsg. E. Gatz, Freiburg 1991, s. 292.

rze królewskim panowało ponadto przekonanie, że prawdziwa niemieckość wyraża się w protestantyzmie. Ubolewano przy tym, że w Prusach nie mieszka ludność w całości ewangelicka².

W pierwszych dekadach okresu porozbiorowego, kiedy pieniądzeńska gmina protestancka liczyła około stu osób, z posługą duszpasterską przyjeżdżał proboszcz z Żelaznej Góry. Następnie opiekę nad ewangelikami objął proboszcz z Dębowca, który sprawował cztery razy w roku nabożeństwa w Pieniężnie. Podobnie jak w innych miastach na obszarze historycznej Warmii miejscowa wspólnota w celach sprawowania kultu korzystała z sali ratusza. Aby ulżyć doli pieniądzeńskich ewangelików, król pruski podarował 400 talarów na zakup budynku (prawdopodobnie dawnego małego browaru), którego pomieszczenia miały zostać adaptowane na oratorium. Z powodów materialnych gmina nie mogła przejąć tego obiektu, jednak w zamian za zrzeczenie się praw do sali posiedzeń miejscowego magistratu, urząd miasta przekazał 10 listopada 1803 r. budynek luteranom³.

Pierwszym kierownikiem szkoły został ustanowiony w 1809 r. katecheta o nazwisku Mars. Otrzymywał on wynagrodzenie w wysokości 105 talarów, a zatem o 45 talarów więcej niż inni ewangeliccy katecheci na Warmii. W zamian był zobowiązany do głoszenia niedzielnych kazań pieniądzeńskiej wspólnocie protestanckiej. Jego następcą mianowano Johanna Kriegera. Prowadził on szkołę, która ze względu na konfesyjność uczniów nabrała charakteru placówki wielowyznaniowej. Uczęszczało do niej bowiem 36 katolików, 6 luteranów i 4 uczniów pochodzenia żydowskiego⁴. Kierownik szkoły i katecheta został ordynowany w 1817 r., otrzymał też urząd pieniądzeńskiego proboszcza⁵.

Zasadniczą zmianę w strukturze Kościoła ewangelickiego w Prusach przyniósł rok 1817. Król Fryderyk Wilhelm III proklamował wówczas nowy

---

² E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 21: *Arbeiten für König Friedrich Wilhelm III. von Preußen und Kronprinz Friedrich Wilhelm (IV)*, Berlin–München 2011, s. 31; G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach w pierwszej połowie XIX wieku (problemy organizacyjne i językowe)*, Mrągowskie Studia Humanistyczne 2004/2005, t. 6–7, s. 138; J. Jasiński, *Kościół katolicki i ewangelicki oraz związki wyznaniowe*, w: *Historia Pomorza*, t. III (1815–1850), cz. 2: *Zagadnienia polityczne, narodowościowe i wyznaniowe*, pod red. G. Labudy, Poznań 1996, s. 53, 84–85; idem, *Świadomość narodowa na Warmii w XIX wieku. Narodziny i rozwój*, Olsztyn 1983, s. 30. Zob. także H. Schmauch, *Mehlsack*, w: *Handbuch der historischen Stätten. Ost- und Westpreußen*, hrsg. E. Weise, Stuttgart 1966, s. 140.

³ J. Hassenstein, *Die Geschichte der evangelischen Kirchen im Ermland seit 1772*, Königsberg 1918, ss. 59–60. Por. E. Stritzel, *Die evangelische Kirchengemeinde zu Mehlsack*, w: *Chronik der Stadt Mehlsack*, hrsg. E. Maecklenburg, [b.m.w.] 1955, s. 38.

⁴ J. Hassenstein, op. cit., s. 60.

⁵ A. Harnoch, *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg 1890, s. 130; F. Moeller, *Altpreußisches evangelisches Pfarrerbuch von der Reformation bis zur Vertreibung im Jahre 1945*, Bd. I: *Die Kirchspiele und ihre Stellenbesetzungen*, Hamburg 1968, s. 93; J. Hassenstein, op. cit., s. 114.

Ewangelicki Kościół Unijny, który opierał się na zjednoczeniu Kościołów luteranckiego i reformowanego⁶. 20 października 1817 r. monarcha udzielił pozwolenia na budowę domów dla duchowieństwa ewangelickiego oraz szkół w wielu miastach historycznej Warmii, m.in. w Pieniężnie, Lidzbarku Warmińskim, Dobrym Mieście, Ornecie, Biskupcu Reszelskim, Jezioranach i Barczewie. Z puli państwowej przeznaczono na ten cel 21 tys. talarów, które miały być wypłacane przez cztery lata. Fryderyk Wilhelm zagwarantował ponadto przydział drewna z lasów królewskich na cele budowlane⁷. Być może powyższe decyzje wiązały się z obchodami trzechsetlecia reformacji, nad którymi władca roztoczył patronat⁸. Obietnice godziwego statusu materialnego Kościoła unijnego, gwarantowane przez państwo, nie przekładały się na poszczególne placówki duszpasterskie. Uposażenie pieniężńskiego proboszcza nie było zadowalające, skoro 28 maja 1818 r. Ministerstwo Spraw Duchownych, Szkolnych i Medycznych w Berlinie zapewniało konsystorz w Królewcu, że do podziału pomiędzy duchownego, kierownika szkoły i katechetę w omawianej warmińskiej miejscowości zostanie przeznaczonych rocznie 2210 talarów⁹. Powyższy argument nie przekonał dotychczasowego duszpasterza ks. Kriegera, aby kontynuować pracę w Pieniężnie. Po osiemnastu miesiącach posługi otrzymał nominację na urząd proboszcza w Wyszkowie¹⁰.

Drugim proboszczem w pieniężńskiej placówce duszpasterskiej został w 1819 r. Carl Hoffmann. Wiadomo, że od 1 stycznia 1820 r. władze państwowe zgodziły się na wypłatę księdzu dodatku do utrzymania w wysokości 200 talarów rocznie¹¹. Jedną z najważniejszych kwestii gminy ewangelickiej pozostawała jednak budowa własnej świątyni. Wspólnota w celu sprawowania kultu, mimo wcześniejszych ustaleń z magistratem, korzystała nadal z jednej z sal miejscowego ratusza. Pomieszczenie zostało nawet wyposażone w ambonę, pokryty czerwonym obrusem stół pełniący rolę ołtarza, niezbędne księgi liturgiczne, srebrny kielich, patenę oraz ławki. Z czasem postulat budowy własnego obiektu sakralnego zyskał

---

⁶ G. Jasiński, *Kościół ewangelicki na Mazurach w XIX wieku (1817–1914)*, Olsztyn 2003, s. 17; J. Jasiński, *Kościół katolicki i ewangelicki oraz związki wyznaniowe*, ss. 93–94.

⁷ Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Berlin–Dahlem (dalej: GStA PK), I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (28 III 1818).

⁸ Por. J. Jasiński, *Kościół katolicki i ewangelicki oraz związki wyznaniowe*, s. 85.

⁹ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (14 X 1819).

¹⁰ J. Hassenstein, op. cit., s. 60.

¹¹ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (15 I 1820). Władze państwowe w Berlinie wielokrotnie udzielały nadzwyczajnych dotacji pieniężniemu proboszczowi (m.in. w 1856 r. – 25 talarów, 1857 r. – 20 talarów, 1858 r. – 25 talarów, 1859 r. – 30 talarów, 1860 r. – 30 talarów, 1862 r. – 25 talarów, 1866 r. – 40 talarów, 1868 r. – 20 talarów, 1869 r. – 30 talarów). Zob. Evangelisches Zentralarchiv (Berlin) (dalej: EZA) 7/19442, k. 1–2, 5–10, 12.

poparcie naczelnego dyrektora budowlanego w Królewcu (Oberbaudirektor), a jednocześnie radcy rządowego Valeriana Müllera. Sugerował on kupno domu mieszkalnego i przystosowanie go do celów kultu. Brano pod uwagę ofertę przedstawioną przez Caspersona – mieszkańca Pieniężna pochodzenia żydowskiego, który chciał sprzedać należący do niego budynek za 2200 talarów. Koszty przystosowania domu do sprawowania liturgii miały wynieść 900 talarów, ale po dokładnej rewizji kosztorysu obniżono je do 708 talarów i 15 groszy. Cała inwestycja opiewałaby zatem na kwotę 2908 talarów i 15 groszy. Warto dodać, że w wspomnianym budynku jedną z sal z przeznaczeniem na cele szkolne wynajmowała parafia katolicka, płacąc 16 talarów czynszu rocznie¹².

Dom Caspersona, usytuowany przy ulicy Kościelnej, był budynkiem naryżnym, masywnym, dwupiętrowym, wzniesionym w latach 1774–1780. W jego przesklepionej piwnicy znajdowało się pomieszczenie o wymiarach 40 × 16,5 stopy. Na parterze mieściła się trójokienna sala z kominem i białym piecem, licząca 25 stóp długości i 11,5 stopy szerokości. Kolejne pomieszczenie, oświetlone dwoma oknami, bez pieca, miało 18,5 stopy długości i 11 stóp szerokości. Z tyłu budynku były usytuowane dwa pomieszczenia dwuokienne, z kominem i białym piecem, o wymiarach 22 stopy długości i 13,5 stopy szerokości. W izbie mieszkalnej, dwuokiennej, o długości 70 stóp i szerokości 8,5 stopy, drzwi wejściowe zostały ulokowane zarówno z przodu, jak i z boku. Korytarz miał 47 stóp długości i 4,5 stopy szerokości. Na piętrze znajdowała się sala z czterema oknami, białym piecem i kominem mierząca 24,5 stopy długości i 20 stóp szerokości. Kolejne pomieszczenie, ulokowane z tyłu budynku, o długości 23 stóp i szerokości 15 stóp, miało okna wychodzące na ulicę, biały piec oraz komin. Usytuowana obok sala, zaopatrzona w dwa okna i biały komin, mierzyła 23 stopy długości i 15 stóp szerokości. Dwuokienne pomieszczenie mieszkalne z przestronną kuchnią miało 44 stopy długości i 20 stóp szerokości. Korytarz piętra miał 47 stóp długości i 4 stopy szerokości. Zarówno opisywany budynek, jak i należąca do posesji stajnia, wymagały przeprowadzenia remontów posadzki, okien, itd. Cenę sprzedaży parceli Casperson obniżył ostatecznie do 2 tys. talarów. Wraz z nieruchomością miały zostać zakupione: ogród przy tzw. uliczce Wodnej za 40 talarów, morga ziemi należąca do Heidtera z przeznaczeniem na budowę proboszczówki za 80 talarów, morga ziemi należąca do Woinita za 50 talarów oraz inna parcela za 30 talarów¹³. Przedsięwzięcie sfinalizowano 28 lutego 1820 r.¹⁴, co

¹² GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (14 X 1819).

¹³ Ibidem (24 IX 1819).

¹⁴ Ibidem (27 III 1821).

przyspieszyło prawne ukonstytuowanie parafii ogłoszone 2 kwietnia 1821 r.¹⁵ Dość szybko przystąpiono do sporządzania planów remontowych zakupionych obiektów. Prace nad dokumentacją powierzono krajowemu inspektorowi budowlanemu (Landbauinspektor) Johannowi Juliusowi Rehefeldowi, urzędującemu w Braniewie. Rozpoczęty remont pociągnął za sobą konieczność przeprowadzenia nieplanowanych czynności budowlanych, które zwiększyły koszty inwestycji o 170 talarów 23 grosze i 7 fenigów¹⁶.

Wprowadzenie na urząd nowego proboszcza Lebrechta Bocka miało miejsce 23 stycznia 1825 r. W parafii mieszkało w tym czasie 358 wiernych, zaś do przykościelnej szkoły uczęszczało 60 dzieci ewangelickich¹⁷. W następnym roku gmina ewangelicka zaproponowała adaptację na cele kultu dwóch komnat w zachodnim skrzydle pieniężńskiego zamku¹⁸. Zabiegano przy tym o dobudowanie wieży kościelnej od strony zewnętrznej zamku. Koszty adaptacji miały wynieść 4043 talary i 20 srebrnych groszy. Szkice budowlane autorstwa Rehefelda, po rewizji przeprowadzonej 27 lipca 1826 r. przez naczelnego dyrektora budowlanego w Królewcu – Valeriana Müllera, przedłożono do wglądu wybitnemu architektowi berlińskiemu Karlowi Friedrichowi Schinkelowi¹⁹. Przystosowanie pomieszczeń zamkowych nie było jednak rzeczą prostą, ponieważ w dwóch salach drugiej kondygnacji mieściła się składnica soli, natomiast trzecia kondygnacja była zagospodarowana przez miejscową intendenturę jako spichlerz. Poza tym, we wspomnianym skrzydle znajdowały się również takie urzędy intendentury, jak kasa, ekspedycja oraz pokoje mieszkalne. Nawet budowa wieży stała się kwestią problematyczną, ponieważ według projektów miała się znajdować nad przedsionkiem, a na elewacjach zamkowych już w tamtym okresie były widoczne rysy świadczące o złym stanie technicznym obiektu. Dodatkowe obciążenie mogłoby jedynie przyspieszyć proces ich degradacji²⁰. Warto wspomnieć, że Schinkel zaproponował zamiast dość osobliwego projektu klasycystycznej wieżyczki – prostą formę z otworami w stylu arkadowym²¹.

Ostatecznie władze państwowe zezwoliły pieniężskiej wspólnotie ewangelickiej na wzniesienie kościoła, ale bez organów. Miejsce pod budowę obiektu

¹⁵ A. Harnoch, op. cit., s. 130; W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. I, Göttingen 1968, s. 276; E. Börsch-Supan i D. Müller-Stüler, *Friedrich August Stüler 1800–1865*, München–Berlin 1997, s. 667. Por. H. Schmauch, op. cit., s. 140.

¹⁶ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (20 IX 1822).

¹⁷ J. Hassenstein, op. cit., s. 61.

¹⁸ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (20 IX 1826).

¹⁹ Ibidem (17 VIII 1827); E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, München–Berlin 2003, s. 302.

²⁰ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (29 VI 1827).

²¹ E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, s. 302.

miało być oddalone od kościoła katolickiego, aby dźwięk organów nie zakłócał przebiegu nabożeństwa ewangelickiego²². Na podstawie rozporządzenia gabinetowego z 26 października 1827 r. i decyzji królewskiej z 15 listopada 1827 r. projekt kościoła w Pieniężnie (opracowany przez Rehefelda) miał stanowić odwzorowanie nieistniejącego już ewangelickiego kościoła z Nakła nad Notecią, który był pierwowzorem tzw. kościoła Schinkla (Normalkirche). Wartość kosztorysu prac budowlanych szacowano na 10 355 talarów 13 srebrnych groszy i 3 fenigi²³.

W połowie 1828 r. dokonano wyboru parceli z przeznaczeniem na obiekt sakralny, która znajdowała się na tzw. Zieglerberge, przed Bramą Ornecką²⁴. Władze w Berlinie nie zaakceptowały powyższego rozwiązania z uwagi na umiejscowienie przyszłego kościoła poza miastem, w dodatku za znajdującymi się w tej okolicy stodołami²⁵. Propozycja zakupu innej działki pojawiła się dość niespodziewanie. W nocy z 19 na 20 marca 1829 r. na pieniężńskim rynku wybuchł pożar, w wyniku którego spłonęły cztery domy mieszkalne. Parcele po spalonych budynkach tworzyły wystarczająco duży teren pod budowę kościoła. Kilka dni później rozpoczęto pertraktacje z właścicielami spalonych obiektów. Należały one do następujących dysponentów: Meyer Benjamin Katz (kupiec żydowski) z żoną Rosą z domu Isaac (numer ewidencyjny parceli – 40), Isidor Woelki (kupiec) z małżonką Gertrudis z domu Wittmann (nr ew. – 39), Peter Kretschmann z żoną Elisabeth z domu Fittkau (nr ew. – 38). Należy podkreślić, że w ramach ubezpieczenia na wypadek pożaru towarzystwo ubezpieczeń od ognia miało wypłacić za spalone budynki odpowiednio: 1000, 900 i 600 talarów²⁶. Władze państwowe gwarantowały pomoc finansową przy zakupie powyższych działek, jednak gromadzenie funduszy na nabycie działki o numerze ewidencyjnym 37 pozostawiły w gestii miejscowej wspólnoty²⁷. Rozpoczęto jednocześnie rozmowy mające na celu pozyskanie działki o numerze 41, należącej do właściciela o nazwisku Kranich. Początkowo zażądał on 2 tys. talarów, co stanowiło wyższą cenę niż koszty poniesione przy zakupie parceli o numerach 37–40. Później Kranich obniżył stawkę do 1,6 tys. talarów, jednakże cały czas wydawała się miejscowej wspólnocie zbyt wygórowana²⁸. Zdawano sobie sprawę, że budynek Kranicha był ubezpieczony w towarzystwie ubezpieczeń od ognia na 1 tys. talarów, zatem działka kosztowałaby w rzeczywi-

²² GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (26 X 1827).

²³ Ibidem (2 VI 1828); GStA PK, I. HA, Rep. 93D Oberbaudeputation, Nr. 74, k. 4v; E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, ss. 302–303; E. Börsch-Supan i D. Müller-Stüler, op. cit., s. 667.

²⁴ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (30 VIII 1828).

²⁵ Ibidem (21 X 1828).

²⁶ Ibidem (30 III 1829).

²⁷ Ibidem (5 III 1829).

²⁸ Ibidem (25 II 1830).

stości 600 talarów (łącznie z kosztami administracyjnymi – 700 talarów)²⁹. Naczelny Urząd ds. Budowlanych w Berlinie (Königl. Oberbaudeputation) w 1831 r. zniwelowwał plany budowlane pieniężńskiej gminy i odrzucił postulat kupna działki Kranicha³⁰.

W pierwotnym kosztorysie prac budowlanych z pierwszego półrocza 1830 r. wartość odgruzowania działek budowlanych wynosiła 668 talarów 18 srebrnych groszy i 2 fenigi. Ze sprzedaży starych materiałów miano uzyskać 165 talarów 28 srebrnych groszy, a prace przy fundamentach kosztowałyby 194 talary. Opłaty związane z budową stodoły przy domu parafialnym obliczono na 67 talarów 20 srebrnych groszy i 7 fenigów³¹.

W kolejnym kosztorysie z drugiego półrocza 1830 r. suma wydatków opiewała na 21 792 talary 28 srebrnych groszy i 11 fenigów. Fundusz dostępnych środków finansowych wynosił wówczas 15 810 talarów 20 srebrnych groszy i 11 fenigów. Brakowało zatem 5982 talarów i 8 srebrnych groszy. Tę sumę zamierzano pozyskać z obiecanej zapomogi królewskiej, prosząc ponownie Fryderyka Wilhelma III o dotację w wysokości 17 827 talarów i 11 fenigów³². Władze w Berlinie przyznały 13 lipca 1831 r. postulowaną kwotę, ale zadecydowały, że będzie wypłacana w ratach, tzn. w 1831 r. – 4233 talary i 10 fenigów, 1832 r. – 5 tys. talarów, 1833 r. – 5 tys. talarów i w 1834 r. – 3594 talary i 1 fenig. Drewno miało pochodzić z lasów królewskich³³.

W trakcie podejmowania istotnych decyzji w sprawie pieniężńskiej parafii zmarł krajowy mistrz budowlany z Braniewa – Rehefeld, a jego następcą został A. Bertram, który od początku urzędowania zaangażował się w budowę kościoła ewangelickiego, plebanii i szkoły³⁴. Na połowę 1833 r. zaplanowano początek prac związanych z odgruzowaniem zakupionych parceli oraz wzniesienie plebanii w stanie surowym³⁵. Niestety, projekty architektoniczne obiektów zaginęły i należało opracować nowe³⁶. Zadania tego podjął się A. Bertram, a efekty jego pracy opiniował 4 stycznia i 1 lipca 1841 r. August Soller z Naczelnego Urzędu ds. Budowlanych w Berlinie³⁷. Król Fryderyk Wilhelm IV rozporządzeniem gabinetowym z 12 marca 1842 r. zatwierdził kosztorys inwestycji opiewający na

²⁹ Ibidem (23 VI 1830).

³⁰ Ibidem (19 II 1831).

³¹ Ibidem (5 IV 1830).

³² Ibidem (28 IX 1830).

³³ Ibidem (13 VII 1831). Por. J. Hassenstein, op. cit., s. 62.

³⁴ GStA PK, I. HA, Rep. 76 Kultusministerium III, Sekt. 2, Abt. XX, Nr. 32, Bd. I (15 III 1832).

³⁵ Ibidem (15 IX 1834).

³⁶ Ibidem (12 V 1833); GStA PK, I. HA, Rep. 93D Oberbaudeputation, Nr. 74, k. 37.

³⁷ E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, s. 303; E. Börsch-Supan i D. Müller-Stüler, op. cit., s. 667.

30 tys. talarów³⁸. Przygotowanie planów nowej świątyni powierzono jednak 7 stycznia 1843 r. Friedrichowi Augustowi Stülerowi, który zgodnie z życzeniem króla zaprojektował bazylikę z przeznaczeniem dla 500 osób. Dopiero wówczas dotarła do Berlina informacja, że w pieniężńskiej parafii mieszka zaledwie 253 ewangelików. Kolejny projekt świątyni, autorstwa Augusta Sollera, był gotowy 16 września 1843 r.³⁹ Zmniejszono w nim liczbę miejsc siedzących do 150, zaś dotację na nowy kościół ograniczono do 15 tys. talarów⁴⁰.

Prawdopodobnie kwestie finansowe stały się przyczyną opóźnienia w realizacji inwestycji. Należy nadmienić, że zwierzchnie władze kościelne zobowiązały pieniężńską gminę ewangelicką do zbierania funduszy na cele budowlane, nie ograniczając się do środków finansowych pochodzących z dotacji pozaparafialnych oraz zysków z lokat bankowych. Nie została ona także zwolniona z powinności administracyjnych, na które składały się m.in. opłaty ubezpieczeniowe z tytułu pożaru. Na wspomniany fundusz już w 1835 r. parafia miała wpłacić dwie trzecie żądanej sumy, która wynosiła 58 talarów 16 srebrnych groszy i 11 fenigów⁴¹.

Prace budowlane przy świątyni przebiegały pod kierunkiem A. Bertrama⁴². Uroczystość jej poświęcenia, której przewodniczył generalny superintendent z Królewca Ernst Sartorius, miała miejsce 18 października 1851 r.⁴³ Ostatecznie wybudowano małą neogotycką świątynię na planie prostokąta z dobudowaną z boku wieżą. Chór miał sklepienie gwiaździste⁴⁴. W kościele zainstalowano or-

³⁸ Por. J. Hassenstein, op. cit., s. 63.

³⁹ E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, s. 303; E. Börsch-Supan i D. Müller-Stüler, op. cit., s. 667. Zob. także GStA PK, I. HA, Rep. 93D Oberbaudeputation, Nr. 74, k. 45.

⁴⁰ J. Hassenstein, op. cit., s. 63. Warto wspomnieć, że w 1836 r. konsystorz królewiecki wyraził zaniepokojenie zmniejszającą się liczbą ewangelików w Pieniężnie. Zob. Archiwum Państwowe w Olsztynie (dalej: APO) 629/36, k. 288. W 1837 r. miejscowa społeczność tej konfesji składała się z 49 żywicieli rodzin, którzy wywodzili się z biednej warstwy społecznej – ibidem, k. 325. Pomiedzy 1835 a 1839 r. podawano w wykazach parafialnych jednakową liczbę wiernych – 200, zob. APO 629/37, k. 53. W 1846 r. parafia była najmniejsza w powiecie – ibidem, k. 259. W 1860 r. liczyła jedynie 300 osób, natomiast w 1862 r. – 312, zob. APO 629/39, k. 1, 67. W 1876 r. należało do niej 320 osób, jednak na początku lat osiemdziesiątych XIX w. jedynie 300, zob. APO 629/40, k. 146 i 340. W 1904 r. liczba parafian wzrosła do 488, zaś w 1912 r. do 582, zob. EZA 7/19442, k. 45 (3 IX 1912 – niesygnowana). Znaczne straty demograficzne odnotowano w czasie I wojny światowej. Zginęło wówczas ok. 25 pieniężńskich ewangelików, zob. APO 367/228, k. 28. W 1917 r. w 59 miejscowościach opisywanej parafii mieszkało 590 wiernych, zob. J. Hassenstein, op. cit., s. 116. W 1922 r. liczba ta wzrosła do 620, zaś w 1925 r. – do 650, por. EZA 7/19442 (3 III 1922); (6 VII 1925). Na początku lat trzydziestych XX w. odnotowano już 860 wiernych należących do parafii pieniężńskiej, ibidem (19 III 1931), zob. także H. Schmauch, op. cit., s. 140.

⁴¹ APO 629/36, k. 325.

⁴² E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, s. 303.

⁴³ E. Börsch-Supan i D. Müller-Stüler, op. cit., s. 667; W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. II: *Bilder ostpreußischer Kirchen*, bearb. I. Gundermann, Göttingen 1968, s. 31; A. Harnoch, op. cit., s. 130; J. Hassenstein, op. cit., s. 63.

⁴⁴ W. Hubatsch, *Geschichte der evangelischen Kirche Ostpreussens*, Bd. II: *Bilder ostpreußischer Kirchen*, s. 31.

gany o wymiarach $4 \times 6 \times 5$ m, które pochodziły z 1849 r. i zawierały 14 głosów⁴⁵. Skonstruował je prawdopodobnie Johann Rohn z Ornety, ponieważ to jemu powierzono opracowanie kosztorysów dotyczących budowy wspomnianego instrumentu, z czego wywiązał się 3 grudnia 1846 r. i 3 listopada 1847 r.⁴⁶ 18 kwietnia 1853 r. podpisano z nim umowę, na podstawie której zobowiązał się do przeprowadzania rokrocznie przeglądu i konserwacji organów. W ramach umowy organmistrz otrzymywał roczne wynagrodzenie w wysokości 2,5 talara. Niestety, Rohn zaniedbywał ciężące na nim powinności i w ciągu trzech lat jedynie raz dokonał przeglądu instrumentu⁴⁷. Przed rokiem 1860, z powodu nieobecności Rohna, naprawy organów dokonał Ostermeyer, który przypadkowo przebywał w tamtej okolicy⁴⁸.

W czasie wizytacji parafialnej, która odbyła się w 1860 r., a zatem dziewięć lat po wybudowaniu kościoła, stwierdzono zagrzybienie wnętrza będące skutkiem zawilgocenia świątyni. Ponownie przedłożono władzom państwowym prośbę o udzielenie pomocy finansowej w celu przeprowadzenia niezbędnego remontu⁴⁹. Warto wspomnieć, że zgubne skutki działania wilgoci uwidoczniły się na posadzce, na większości ławek, na filarach chóru, a nawet na ambonie. Remont został zainicjowany w okresie Zielonych Świątek 1862 r. Miał trwać pół roku, a jego zakończenie zaplanowano na październik. W tym czasie wspólnota parafialna zbierała się na nabożeństwa w pomieszczeniu będącym siedzibą urzędu miejskiego. Kwestią problematyczną pozostał budżet remontowy, na który udzielono bezterminowej pożyczki z funduszu *Mons pietatis* w wysokości 300 talarów. W trakcie restauracji okazało się, że zakres zaplanowanych prac przy usuwaniu wilgoci był znacznie szerszy, a w związku z tym wzrosły również wydatki. Ponownie zwrócono się o pomoc finansową do władz patrolnych⁵⁰. Z kolei w 1877 r. zabiegano o dotację w związku z koniecznością przeprowadzenia remontu wieży kościelnej. Kosztorys prac opiewał na sumę 1341,40 marek. Niestety, pieniądze ewangelicy nie byli w stanie wnieść żadnego wkładu własnego, ponieważ nie spłacili do tego czasu zadłużenia związanego z wytyczeniem cmentarza. Ostatecznie Ewangelicka Naczelna Rada Kościelna (Evangelischer Oberkirchenrat) przyznała na restaurację wieży 1 tys. marek, zaś Związek Gustwa Adolfa – 300⁵¹.

⁴⁵ APO 367/228, k. 20–21, 25.

⁴⁶ GStA PK, I. HA, Rep. 93D Oberbaudeputation, Nr. 74, k. 52.

⁴⁷ APO 629/37, k. 163. Więcej na temat wspomnianego organmistrza zob. M. Jodkowski, *Budownictwo sakralne diecezji warmińskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2011, ss. 120–122.

⁴⁸ APO 629/39, k. 1.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, k. 67.

⁵¹ EZA 7/19442, k. 24–25.

Na początku lat osiemdziesiątych XIX w. toczył się spór władz miejskich z gminą ewangelicką dotyczący jednego z parafialnych budynków gospodarczych, który zresztą wymagał remontu. Władze miejskie postulowały przeniesienie obiektu w inne miejsce ze względu na „interes publiczny”. Komisja powiatowa uznała jednak racje parafii ewangelickiej⁵². Z wizytacji, która odbyła się 1 czerwca 1891 r., wynikało, że wszystkie kościelne budynki parafii znajdowały się w dobrym stanie⁵³. Protokół z wizytacji przeprowadzonej rok później, 5 lipca 1892 r., zawierał informację o potrzebie budowy nowego komina na plebanii⁵⁴.

Na początku XX w. postanowiono zmodyfikować konstrukcję bryły kościelnej. W dotychczasowym układzie wieża była oddzielona od korpusu świątyni. Nowe plany zakładały wydłużenie szczytu zachodniego, zespolenie wieży z całością obiektu oraz budowę nowej zakrystii⁵⁵. Remonty zostały przeprowadzone w latach 1903–1909. Przeznaczono na ten cel 11 007,90 marki. W finansowaniu inwestycji dużą rolę odegrał Związek Gustawa Adolfa, którego struktury parafialne utworzono w Pieniężnie w 1905 r.⁵⁶ Kilka lat później zdecydowano się na odświeżenie świątyni. Zadanie to powierzono artyście malarzowi o nazwisku Lange z Elbląga, który nie był znany wschodniopruskiemu konserwatorowi zabytków w Królewcu. Prace malarskie, rozpoczęte 21 września 1908 r. bez zgody władz patronalnych, starano się sfinalizować przed nadejściem zimy⁵⁷. W 1910 r. wymieniono w kościele sześć okien, co prawdopodobnie przyczyniło się do zaciemnienia jego wnętrza⁵⁸. Kolejna inwestycja dotyczyła rozbudowy empyry muzycznej oraz organów. Modernizację instrumentu przeprowadzono w 1912 r., zapewne po pracach związanych z powiększeniem empyry⁵⁹. Warto wspomnieć, że w 1911 r. przy kościele ewangelickim w Pieniężnie został założony chór parafialny⁶⁰.

W archiwach zachowały się również informacje dotyczące zagadnień kampanologicznych omawianej świątyni. Na jej wieży wisiały trzy dzwony. Pierwszy, o wadze 240 kg i tonacji „a”, odlany przez zakład ludwisarski Franz Schilling Söhne z Apoldy w 1909 r., został ufundowany przez główny oddział

---

⁵² APO 629/40, k. 736. Por. EZA 7/19442, k. 38.

⁵³ APO 629/180, k. 39. Kapitał kościelny ulokowany w papierach wartościowych opiewał wówczas na 3036,10 marki. W ciągu roku z datków na kościół zebrano 81,43 marki, z tacy – 76,98 marki, a z kolekty domowej – 117,50 marki – *ibidem*. Warto wspomnieć, że dziesięć lat wcześniej, w 1881 r., tzw. kapitał proboszczowski liczony wraz z beneficjami i lokatami oszczędnościowymi wynosił 8350 marek – APO 629/40, k. 729.

⁵⁴ APO 629/181, k. 33. Wysokość kapitału kościelnego wynosiła w tym czasie 2436,10 marki – *ibidem*.

⁵⁵ APO 367/228, k. 1.

⁵⁶ J. Hassenstein, *op. cit.*, s. 64.

⁵⁷ APO 367/228, k. 10–11.

⁵⁸ *Ibidem*, k. 12–13.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 20–21, 25.

⁶⁰ J. Hassenstein, *op. cit.*, s. 64.

Związku Gustawa Adolfa w Królewcu. Na jego płaszczu znajdowały się dwie majuskułowe inskrypcje: „Ehre sei Gott in der Höhe” i „Geschenk des Gustav Adolf Hauptvereins in Königsberg 1909”. Drugi dzwon, o wadze 187,5 kg i tonacji „eis”, odlano w warsztacie J. Grośa z Królewca w 1848 r. Przy jego koronie umieszczono fryz o szerokości 10 cm z dwoma przedstawieniami ołtarza, w którego pobliżu znajdowały się dwie postacie. Pod fryzem usytuowano majuskułową inskrypcję: „Mich goss J. Groś in Königsberg im Jahre 1848”. Płaszcz ozdobiono napisem o podobnym dukcie „Jes 58: Rufe getrost, schone nicht, erhebe deine Stimme wie eine Posaune”. Najmniejszy dzwon, ważący 112,5 kg, miał tonację „e”. Został również odlany przez J. Grośa z Królewca w 1848 r., o czym świadczyła inskrypcja w pobliżu korony dzwonu. Na płaszczu uwydatniono słowa: „Soli Deo Gloria”⁶¹. W trakcie I wojny światowej władze państwowe zarekwirowały największy z dzwonów na cele przemysłu wojennego⁶². Podobny los spotkał jeden z dwóch dzwonów z brązu w czasie II wojny światowej⁶³.

W okresie międzywojennym na ścianach wewnętrznych kościoła zaczęły pojawiać się zgubne skutki oddziaływania wilgoci. W konsekwencji zrodziła się potrzeba ponownego odświeżenia jego wnętrza. Projekt malarski, przygotowany przez Otto Ewela, charakteryzował się różnorodnością kolorystyczną i tonacyjną ścian świątyni, zawierał ponadto elementy dekoracji figuralnej. Kosztorys inwestycji opiewał na 4 tys. marek⁶⁴. Inną koncepcję remontu, którego wartość określono na 3651,42 marki, opracował Paul Romanus z Pieniężna. Do tego należało doliczyć prace malarskie, które mistrz malarski Emil Schneyder szacował na 135 marek (kosztorys z 5 stycznia 1927 r.). Warto nadmienić, że wspólnota parafialna odstąpiła od początkowych założeń umieszczenia paneli na wewnętrznych ścianach świątyni z uwagi na stanowisko władz państwowych, które opowiadały się za ograniczeniem inwestycji do niezbędnych remontów. Na renowację domu parafialnego przewidziano wydatki o wartości 506,25 marki⁶⁵. Ewangelicka Naczelna Rada Kościelna udzieliła w 1927 r. 1500 marek zapomogi na prace budowlane⁶⁶, natomiast w następnym roku dodatkowo 4,5 tys. marek na remont domu parafialnego oraz wydrążenie nowej studni na cmentarzu⁶⁷. W 1929 r. ponownie zabiegano o dotację z tego źródła na kolejne prace przy świątyni, m.in. izolację ścian okalających (przewidywane koszty – 4575 marek),

⁶¹ APO 367/228, k. 26.

⁶² EZA 7/19442 (11 IV 1929).

⁶³ E. Stritzel, op. cit., s. 39.

⁶⁴ APO 367/228, k. 36.

⁶⁵ EZA 7/19442 (8 X 1927).

⁶⁶ Ibidem (27 X 1927).

⁶⁷ Ibidem (20 VI 1928).

drewniane obicie ścian (1718,70 marki), założenie instalacji grzewczej (2911,50 marki) oraz odlanie nowych dzwonów (4349 marek). W sumie kosztorys przewidywanych remontów opiewał na 13 554,20 marki. Władze państwowe (jako patron parafii) miały wnieść 606,60 marki, zaś miejscowa wspólnota – 1,5 tys. marek. Brakowało więc, w zaokrągleniu, 11,5 tys. marek⁶⁸. Dopiero w 1931 r. Ewangelicka Naczelna Rada Kościelna przyznała zapomogę na ten cel w wysokości 4 tys. marek. Warto dodać, że w tym czasie nieznacznie skorygowano zakres i wartość inwestycji, która wzrosła do 14 743,52 marki⁶⁹. Prawdopodobnie nie zrealizowano wszystkich zaplanowanych prac remontowo-budowlanych.

Wilgoć panująca w świątyni stała się pretekstem do założenia nowego ogrzewania. Dotychczasowy, mający ponad trzydzieści lat, żeliwny piec nie ogrzewał kościoła w wystarczającym stopniu, a na dodatek dym zanieczyszczał jego wnętrze i szpecił mury świątynne⁷⁰. W celu instalacji nowego systemu grzewczego przygotowano dwa projekty – z listopada 1928 r. przez firmę Esch z Mannheim i z sierpnia 1931 r. Jeden z nich wskazywał na potrzebę budowy do zakrystii dodatkowego pomieszczenia. Wspomnianemu rozwiązaniu sprzeciwiał się wschodniopruski konserwator zabytków, który uważał, że taki aneks zakłóci jedność architektoniczną świątyni. Alternatywą wobec powyższej opcji miało być podpiwniczenie zakrystii⁷¹. Ostatecznie rada parafialna kościoła ewangelickiego w Pieniężnie postanowiła zrealizować projekt ogrzewania przygotowany przez firmę Sachse & Co z 29 maja 1931 r.⁷² Instalację grzewczą założono w 1932 r. W tym samym roku zamontowano rynny i położono rury odprowadzające wodę deszczową. Wschodniopruski konserwator zabytków sugerował, aby zaplanowane malowanie świątyni przełożyć na inny czas⁷³. Wbrew jego sugestiom prace malarskie rozpoczęto już w 1932 r. Ich realizację powierzono miejscowemu mistrzowi malarskiemu – E. Schneyderowi⁷⁴.

Podczas naprawy okien w 1932 r. okazało się, że wszystkie cementowe słupki, na których były umieszczone krzyże okienne, uległy zniszczeniu. Wobec konieczności wstawienia nowych, zwrócono się do władz patrolnych z prośbą o pomoc finansową. Według wstępnych oględzin koszty inwestycji miały wynieść 1 tys. marek. Zaplanowano wykonanie wybrakowanych elementów ze sztucznego kamienia i usztywnienie konstrukcji odpowiednimi prętami⁷⁵. Z po-

⁶⁸ Ibidem (10 VI 1929).

⁶⁹ Ibidem (1 V 1931); (11 VII 1931).

⁷⁰ Ibidem (11 IV 1929).

⁷¹ APO 367/228, k. 40.

⁷² Ibidem, k. 41.

⁷³ Ibidem, k. 46.

⁷⁴ Ibidem, k. 47.

⁷⁵ Ibidem, k. 43–45. Por. EZA 7/19442 (10 II 1934).

wodu nieprzestrzegania zaleceń konserwatorsko-budowlanych władze prowincjonalne w Królewcu nie poparły wniosku rady parafialnej o państwową zapomożę, związaną z przeprowadzanymi remontami. Daremne stały się również prośby miejscowej wspólnoty o przyznanie materiałów budowlanych w ramach pomocy patrolnej państwa⁷⁶. Z pomocą przyszły władze kościelne, które przekazały na ten cel 500 marek⁷⁷. Rok później przeprowadzono gruntowny remont organów⁷⁸.

Wybuch II wojny światowej skutkował ograniczeniem bądź rezygnacją z zaplanowanych prac remontowo-budowlanych obiektów sakralnych⁷⁹. Niestety, działania militarne w 1945 r., których areną stały się m.in. Prusy Wschodnie, spowodowały zniszczenie wielu miejscowości na obszarze historycznej Warmii, w tym niemal całego Pieniężna. Los licznych budowli w tym mieście podzieliła również świątynia ewangelicka, którą ostatecznie rozebrano w latach sześćdziesiątych XX w. Pozostawiono jedynie wieżę kościelną, która stanowi pomnik świetności przedwojennego Pieniężna⁸⁰.

Nie sposób omówić wkładu wszystkich ewangelickich proboszczów w budowę i utrzymanie obiektów kościelnych w Pieniężnie. Warto jednak wspomnieć, że w okresie przedwojennym urząd ten sprawowali następujący duchowni⁸¹: Johannes Krieger (1817–1818), Carl Hoffmann (1819–1824), Lebrecht Bock (1825–1829), Eduard Weiß (1829–1831), Carl Gebauer (1831), Christian Köhler (1831–1837), August Differt (1837–1856), Adolf Zaabel (1856–1868), Adolf Jordan (1869–1903), Kurt Knorr (1903), Erich Braun (1903–1912), Paul Hoffmann (1912–1916), Wolfgang Elmenthaler (1916–1921), Hans Lockies (1922–1927), Ernst Günther (1927–1934), William Papendorf (1934–1938) i Egon Stritzel (1938–1945).

Marek Jodkowski, *Sorge um evangelische Sakralgebäuden in Pieniężno (Mehlsack) im 19. Jahrhundert und in erster Hälfte des 20. Jahrhunderts*

Zusammenfassung

In ersten Dekaden im Zeitraum nach Teilungen Polens kam ein evangelischer Pfarrer aus Żelazna Góra nach Pieniężno, und dann aus Dębowiec. Gottesdienste wurden damals im örtlichen Rathaus abgehalten. Am 20. Oktober 1817 genehmigte der preußische König den Bau der Schulen und Häuser für Klerus in

⁷⁶ APO 367/228, k. 47.

⁷⁷ EZA 7/19442 (21 II 1934).

⁷⁸ E. Stritzel, op. cit., s. 38.

⁷⁹ Por. M. Jodkowski, op. cit., s. 152.

⁸⁰ Por. E. Börsch-Supan, *Karl Friedrich Schinkel*, Bd. 18: *Die Provinzen Ost- und Westpreußen und Großherzogtum Posen*, s. 303.

⁸¹ J. Hassenstein, op. cit., s. 114; F. Moeller, op. cit., s. 93.

vielen Städten historischen Ermlands, und dabei auch in Pieniężno. In diesem Jahr wurde der erste evangelische Pfarrer im beschriebenen Ort – Johannes Krieger ernannt. Eine wichtige Angelegenheit war noch der Bau eigenes Tempels. Zu diesem Zweck forderte man den Einkauf des Grundstücks von Casperson. Aber ziemlich schnell gab man diese Pläne auf, indem man einen Teil des Schlosses in Pieniężno zur Kultstätte neuerrichten versuchte. Aber die hohe Kosten einer Modernisierung und die technische Gründe waren ein Grund, warum diese Vorhaben aufgegeben wurden. Letztendlich, 1827 genehmigte die Staatgewalt den Bau einer Kirche, aber ohne Orgel. Das Tempel sollte entsprechend von der katholischen Kirche entfernt sein. Zwei Jahre später entschied man sich für den Einkauf der Grundstücke am Markt in Pieniężno. 1833 bearbeitete man neue Bauprojekte. Weitere architektonische Pläne wurden nach 1842 korrigiert, indem man die Sitzplätze bis 150 begrenzte. Die Kirche wurde am 18. Oktober 1851 eingeweiht. Einige Jahre später tauchten Pilze an den Wänden im Innenraum des Tempels auf und neue Renovierungsarbeiten mussten durchgeführt werden. Am Anfang des 20. Jahrhunderts hat ein Umbau des Baukörpers der Kirche stattgefunden. Unter anderem wurde der nördliche Giebel verlängert und der Turm mit dem Rest der Gebäude verbunden. In der evangelischen Kirche in Pieniężno wurden Renovierungsarbeiten (unter anderem wurde Innenraum gestrichen) in der Zeit zwischen beiden Weltkriegen durchgeführt.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Marek Jodkowski, *Care and maintenance of Evangelical church buildings in Pieniężno in the 19th and the first half of the 20th century*

Summary

In the first decades of the post-partition period, an Evangelical rector from Żelazna Góra, and then from Dębowiec, came to Pieniężno with pastoral services. The Masses took place in the room of the local town hall. On 20th October 1817, the Prussian king gave a permission to build schools and houses for the clergy in numerous towns of historical Warmia, including Pieniężno. In the same year, the first Evangelical rector was appointed in the said place – Johannes Krieger. However, the building of a temple remained an important issue. For this purpose, the purchase of a building plot which belonged to Casperson was postulated. However, these plans were soon replaced by the thoughts of adapting a part of the castle of Pieniężno for the purpose of worship. Considering the high costs of modernisation and technical reasons, these plans were abandoned. Finally, in 1827, the state authorities gave a permission to build a church, but without organs. The temple had to be sufficiently distant from the Catholic church. Two years later, it was decided that a building plot near the Pieniężno market would be bought. In 1833 new construction projects were developed. Subsequent architectural plans were corrected after 1842 by limiting the number of seats to 150. The consecration ceremony took place on 18th October 1851. A few years later it was noted that the inside of the temple was infested with mould and it was necessary to conduct renovation works. At the beginning of the 20th century the construction of the body of the church was modified. These modifications included, among others, the extension of the western gable and the connection of the tower to the whole building. In the interwar period, renovation and conservation works in the Evangelical church of Pieniężno were carried out. They consisted in, among others, the painting of the inside of the church.

Translated by Jerzy Kielbik